

Учрашув

Роман

I

- ...Эндигина баҳор бўлгангами ерлара турлигина яшил ўлонлар кўкаруб, қуёш ёқтисиндан ўзиндаги табиий бир жиллолар била тоблануб тура. Дарахтлардаги янги баргларда субҳдаги оз ёгин суви била ўрнаган чанг, губорлари тозорлануб ҳолсизгина бир шаббода кучи била қолтураб, ёлтураб тура. Узунгина қош каби эгилуб-қайилуб кетган тор йўлнинг ёнида кўлмак тиниқгина кичик ариқнинг сувида жимирлаб, шитир-шитир этуб, ёқумли бир ҳазин овоз била сузилуб оқуб тура. Бир хил эрта баҳор чечаклариндан гулисавсар, лола, сейлон гул каби энг нозик, энг хушранг гуллар маъшуқаларнинг ушоққина боқуб, сўйлаб эттидиклари марҳаматона табассум кибиқ гунчалари оғзиндан қизил, кўк, яшилликларин хўмраюбгина кўрсатуб тура. Бу вақтларда-да табиий, деярли мунгли, дардлик ошиқлар ноласи кибиқ турли қушлар тегрисина ташаккур учунми ёхуд ўлмай саломат бу баҳорада етушганларининг шодиёнаси учунми, ҳар на бўлуб таҳассуруна,
- 10 табашшуруна бир товушлар ила дарахтлар шохиндан-шохина сеқраб сайрашуб туралар. Мана, туш охири бўлгангами ҳама бозор ишина кетган бўлурға керак. Тим товушсиз Юсуфдан бошқа бир киши-да йўқ. Ул ўзи энди юраклари алланималар била қисилган, фикру хаёли бутун торолган, ўйлаб ўйина ета олмаганликдан ўзини овунтурмақ, юрагин бир озгина бўшатмоқ учунгина мадрасадан чиқғонда, тўғри уйина қайтмай, шул боғчага келган. Китобларин бир тош устина қўюб боғчаниннг ҳар бир манзаралик ерларин айлана, қушларнинг мунгларина қулоқ солуб, бир оз тўхтий. Яна ҳалиги гулларнинг ёнина кела, узаси кела, қўлин узотуб оҳиста ушлий, бурнинн оборуб искар. Етиб очилмаганга ҳали тоза очилмаган бу гунчани узувдан на фойда, қўз бўлса кўруб тура, деб қизғона-да, узмай қўюб юбора.
- 30

Ариқча бўйина кела, қўлин ювуб сувларни ўлонлар устина соча, ўйний. Лекин ҳамон хаёл, ҳамон ўй. Бу фикр-ни кўнглиндан йўқота олмайди. Туруб китобиндан бир варақ-да на ёзилгандир, у тош устина ўтуруб ўқимоққа киришадир. Ўқуб бўлғоч, қоршусиндаги йироқдан яшнаб турган бир гул устиндаги булбулғагина кўзи туша. Бечора булбулни қон ёшларин тўкуб куюк бир ҳолат била қичқируб, чекуб турган нола ва ҳасратларин ва гулдан унга ҳеч бир марҳамат йўқ ва ўлмаслигин-да сезуб, узун тийрон бир ўйга чўмуб кетганданми, қўлиндан қоғозлари тушуб кета. Руҳи бутун йўғола. Юсуф бир жамода ёки мужассам бир мушкул шаклинда қола. Бунинг учундир, кўзининг энг киприк қурбатинда ўлон бир муҳим ишлари-да кўрмий, сезмий, қўлоғи оёғ товушинигина эмас, ўзининг кўкрагиндан чиқуб турган дардли нафасин-да эшитмий.

10

Ширин Юсуф учунгинами, йўқ, ул ўзи энди ёшини ўн олтига етув-и била нечка кўнглиндан кечалари ўйлануб-ўйлануб, бир суюкли била бўлувни ҳаваслануб сезувундан бу кунда кўнгли кўп тошқонликдан ювунган-таранган қизлар вазифаси ошиқларнинг куюк дилларин жазб этувга энг яқин шиддатли бир восита ўлан қизиллик, қоралик каби пардозлари, момуқдек юзлари, кийик кўзи каби кўзлари, ой устинда марв каби қошларина ўрнашдурганда, ўзининг ёшликдан ҳаммақтаби ўлон Рокия хонум қошина боруб, бир оз дардлашубгина кўнглиндаги ҳасратларин онга айтмоқчи, бир оз юпунуб келмоқчи.

20

Аброр ўзи ҳеч бир хат тонумайдурган, ҳарф ҳам ахлоқ тарафиндан-да энг тубан, ҳатто ёш бўла туруб бир хил... каби кишилар била улфатлашуб, аларнинг сўйи таъсирина бутун берилмиш. Виждон, раҳм каби инсоннинг руҳина мусайқал ва мужалли ўлан тавосифи инсониятдан бутун-бутун бегона, ҳеч бир умид этарлик таассурот йўқ. Ҳамон ўзининг ширингина рафиқаси бўла туруб, фасод хаёлларда юрий. Мана, Аброрнинг юрагида энг тугун, энг қоттуқ бир дард бор. Эса Шириннинг ғойибона таъриф ва тавсифларин эшитуб, баъзан маҳаллалардаги тўй... каби мақомгоҳларга-да йироқ-

30

дан кўзи ора-сира тушуб, чексиз суювдан ва анга не била етишувга чорасина ожизлигиндан ўйлий, ўйина ета олмий бурчлана, баъзан йиғлий, баъзан ёмон бир хил фасод ўйларга-да бора, лекин на чора?!

10 Розикбойнинг давлати-да яхши, ўзи-да ақллик, киши нуфузида элга ортиқ, ҳатто Аброрнинг отаси-да шу Розикбойнинг тахти ҳимоясинда ёший деярлиқдир. Бу Розикбойнинг Шириндан бошқа ўғиллари-да бор. Лекин Ширин кибик ичикуб суймий. Онга бўладурган бир зарар бор экан, мумкин қадар даф этувга ҳар бобад била-да кучи етадир. Мана, Аброр буларни ўйловидин боши қотуб ҳалиги қуруқ сиёсатлариндан ўз-ўзичагина тушуб, ўзига дашномлар бера.

Ширин уйдан чиқғоч, эшик ёниндаги тор, узун кўча била кета бошлий. Кўчада бир киши-да бўлмагангами, Ширин юзи очик (чимматини кўтарган), алланима халлар, узун нечук фикрлар била кўпда ошуқмай, секин-секин босуб кела.

20 Ким, на иш биладир қоршудан чиқуб қолган бадбахт Аброр бир хаёлга боргандир, ўзун сездурмай девор орқасина олди-да, пойлаб, бақраюб турди. Ширин энди-да ҳеч сезмий, хаёли бутун чўлғонган, ҳамон кетуб бора. Аброр Ширинни яқин олғоч, дилинда суиқасдни таахҳуди ўлуб бир имтилувга ошиқди. Лекин Ширинни бу хайриятин кўруб, муҳаббат тугёниндан бутун ҳолсиз бўлубми ёхуд мен ҳозир шулай қаттиқ муомила этсам, иккинчи мартаба бутун маҳрум қолсам керак. Мен ҳали суйгонимни айтганим йўқ. Бу сезганда йўқ. Бир айтуб жавоб олувга керак. Қабул этмадим, сўнгра тўрт, беш, олти деб бармоқларин санади-да, 30 тугунубгина қўйди. Ширин яқинина келғоч, бурулиш олдиндан қоршу чиқуб, салом ила бўйин эгди. Тездангина: «Жоним Ширин, мен сизи суям», дея олди. «Тил югуруги бошга» мақоласин хотирини келтурган зийрак, оқила Ширин Аброрнинг шумлигиндан хабардордур. Жой ва вақтнинг қолтуслигиндан андиша қилди-да, юзини ҳам кўп бурмади, қабоғинда чертмади, аммо муросо учунгина: «Сизнинг суювингиза ишониб-да бўлмий, на учун рафиқангиз бор!»— деб ўта бошлади. Аб-

рор на умид била дейсиз юмшаруб, бутун йиртқичликдан тушуб, оёғина ўзин ташлаб юзин суртмоқчи бўлуб: «Жоним, сиз-да менга суювни ваъда эта олсангиз, рафиқаи иши осон!»— деди. Ширин яна: «Хўб, сиз ани ишини бир тараф қилинг-да, сўнгра менга сўз қотиштуринг!»— деди. Аброр оқтуқ умидлана, ҳамон тўқтатмоқ, биргина қучмоқ, ширин лаблариндан ўпмоқ тилий, лекин совунуб қолувдан-да қўрқа. Ширин эса ҳамон хушмуомала ила бу балодан куртулув, саломат катта кўчага чиқуб олмоққа имтула, ошуқа, қадам боса ета олмай. Аброрнинг бир нафаслигина тўхталуви йўқолди-да, эски ҳолина бутунлай кўчди. Ақлидин озди, кўзи тинди, келажакдан қилган умидини бутун унутди-да, ўзин Ширин қучоғина отди. Бу хил ваҳшиёна ҳолни аввалдан ҳам сезуб турган зийрак Ширин ортуқча толбосаларга яна қўрқди-да, ҳамон йўлга имтуларак ўрта муомалада бўлди. Ойиқ Аброр Ширинни қучуб, юзиндан ўпди-да, қўюб юборди. Ширин ўн-ўн беш одимни тезроқ босуб, катта кўчага чиқди. Лекин Ширин бошда кўп қўрқуб Аброрни очу била қарши олуб, андин қуртилув учун энг суръатлик бир чораларга киришуб ҳаракатланди. Нечук кўнгли Аброрни бирда суймай бўлди. Қанча қоршу чиқуб кўришган-да йўқ, сўзлашган-да йўқ. Хаёлидан бу ишлар кечган-да йўқ. Аммо ёшининг ўн олтига етуви, юракдаги она қорниндан юмуқ келган ҳиссиёт, нафсония туйғусининг, кўз очув минутининг етишуви ҳалиги тийран ўй-фикрлар била секин-секин келуб турганда, Аброрнинг қоршу чиқуб айтган таъзим ва сўзлари эр учунми, ошиғуб кўкрагина босганда, Шириннинг юраги «тўп» этди-да, бир сезув таъсиринда ўн қалтиров нозик танина ўрношди. Дедигимиз туйғу кўзи ёлт этди-да, очилди-кетди. У минутга Шириннинг ўзيناгина махсус бир ҳолат, бир ҳарорат, кўз тинув, бош айланув, юрак сакров, оёқ қалтиров, бораси ерин унутув каби ишлар бири қолмади, бўлди. Лекин ҳамон Ширин кетуб бора. Қайга, қайси тарафга кетуб турганин сезмай, ҳамон орқасина қорнй. Аброр-да йироқдан пойлаб кела, ўзин кўрсат-

10

20

30

мий. Ҳамон яна бир умидда бўлурға вақт ва хилват кўчани кутмакда. Дуруст, Шириннинг юрак туйғу ва муҳаббат қуши уёнди. Бир сайд учун учди. Лекин Аб- рорга дегил, ҳамон учуб айлануб тура эди. Ширин бу ошиқув-тошиқувдан ўзин ҳеч боса олмай, ўзини бир нафас тўғрилов, юз-бошларин тузатуб олувнинг хаё- линдами ёки бу бошланувдан Аброр таъсириндан отилмиш каманди муҳаббатина бир суюклу сайдни асир этув соати яқинлашган бўлуви, ҳалиги боғча ичин- дан ўтувгагина тўғри келди. Ширинни умидида келуб турган Аброрнинг бахтина қоршув отаси йўлуқуб, бир ишга юборувга мажбур қилди. Аброр бинг ўкунч била умидин узуб кетди. Ширин ҳамон юраги босилмай, кў- зи тина, оёғи қолтирий, бир дарахт остинда минутлар- ча узун ўйларға чўмуб тура эди. На кўз ила кўрсун, мунда-да бир йигит пойлаб ўлтурғон кибиқ кўрқуб, булар магар икки киши экан-да, деб кўнглидан ўткар- ди. Лекин Юсуфнинг тим-товушсиз, ҳаракатсиз ўлтиру- ви, олдинда, оёқ узасинда қоғоз парчаларининг сочи- луб ётуви, минутлаб кутса-да, илтифотсиз турувиндан Абрордан бутун бошқа бир йигит эконлигин ҳамда онинг бу маҳзунона, таҳайюрона маст ўлтирувиндан ўзи каби бу-да бир суюклу хаёлина мафтун ва анга етувними чорасина ҳайрон, фикр денгизина ғарқ ўлди- гин сизди. Лекин ҳалиги Ширин Юсуфнинг орқасиндан- гина қараб тура, юзина кўзи тушган йўқ. Юсуф ҳамон- да сезмай.

Ширин бир кетмоқчи бўла, яна онинг асрориндан воқиф бўлмоқчи, бундан-да кўпроқ юзин бир кўрмоқ- чи, ўзини-да бир кўрсатмоқчи. Минутлар кечди, Юсуф ҳамон тура, ҳеч сезмай. Ширинни юракдаги туйғу бутун қоплади, ҳеч кетувга қўймади. Охири ўзича боруб, Юсуфга тўғри бўлувга мажбур қилди. Ширин оҳиста орқа тарафиндан оёқ учи-ла келдими, энди Юсуф сез- май. Ширин дарахт баргин озгина қимирлотди, ҳамон сезмай. Ширин бир хаёлга борди-да, бир навдани се- кин узотуб, қоғозни тортуб-тортуб олди-да, ўқувға ки- ришди.

Мактуб:

«Салом, эй дилим гулзорининг энг суюк манзарали еринда кўкармиш лоласи, юрогимнинг муҳаббат фалакиндан ёқди веран қуёш шуъласи, жонимдин азизим, шакардан лазизим, муборак исмингни айтдим, хотиринг малол ўлмасун! Жоним Шириним, сани бир кун бир пучмоқда ойдек юзингни кўрув била мутлақ ақлдан, хушдан, сабру оромдан бегона бўлдум, асир бўлдум. Йиллар, ойлар ўтаки, ман сани дарду ғамингдан нафас ҳолий эмасман. Дарсим, сабоғим сани фикру хаёлинг бирла машғул бўлуб кетди. То бу дам юрак-бағрим куюб туташмоқда. Жоним, на қилай? Дуруст, мани санга ҳеч лойиқлигим йўқ. Лекин тақдири иродаи азал мани санго гирифтор қилмиш, на чора! Ман умидланам бунданки, мани санга асир қилмиш тангри, албатта, санга-да бир оз раҳм берур. Ҳолимдан хабардор қилур. Мана, жоним, бу умид биладир адабсизлик ва ишқ жасорати била сандаги ақл, ҳусн ва матонатларга аминлигимдан бу мактубни бир боргина ёзув қолам. Раҳм этсанг, мани бахтим, йўғ эса ҳар кишининг ажалга учрови учун бир сабаби восита бор ва шунинг каби мани ҳам дунёдан умрум тугонган бўлса, санинг раҳмсизлигинг ва ҳажр ила фироқинг ўлувимга сабабдир. Жоним, сан балки мани бу ёзувларима ишонмасанг, агар мани ўз кўзинг била бир боргина қоматинг хаёл этуб, фикрлара ғарқ ўлуб, соатларча ўзумдан бегона бўлуб кетдугум кўрсанг, раҳм этмас эдинг, деб айта олмиш, жоним! Илоҳи, мани бу ишқ шиддатиндан ёзган қаттуқ мактубдаги сўзларима тангри сани қалбингга юмшоқ ҳамда ҳароратлигина таъсир қилдирсун. Бўлмаса ҳолим харобдир. Агар бу асирингни армон ила ўлуб кетмасун десанг, юзингни кўрсат-

10

20

30

*масанг ҳам бир парча қоғозга ҳеч сўз ўлма-
са-да, қора суртубгина юборсанг, зора кўз-
ларимга суртуб ўлсам, гўримда тинч ётар
эдим.*

Бечора ғарибинг Юсуф».

Ҳалиги Ширин дейсизми, йўқ, бутун бошқа! Аброр,
уларнинг устина бу кутулмаган мактуб ва иккинчи му-
ҳаббат, ошиқона сўзлар, асарлик мунг ва зорилар боя-
ги кўнгулни бутун ўзгартди. Шириннинг аввалги руҳи
10 энди хизматин битируб кетди. Бу жасадга бошқа руҳ,
бошқа туйғулар кируб ўрнашди, онча-мунча қолган
сабру тоқат босувларда бус-бутун битди. Кўзи атро-
финдан ишқ чақмоқлари чочрий бошлади. Юрогин ту-
тувга қудрат қолмади. Юсуфнинг ўнг тарафиндан бо-
шин қиёлаб бир қарагач, Юсуф-да ортуқ ҳуснли, ахлоқ-
ли, қошлари тутошган, мийиқлари-да тим қоралаб,
ўсуброқ учлари қойулғон, оқи оқ, қизили қизил, нуқс-
сизгина бир йигит эди. Бу қаёнадагина содда кишилар-
дандир. Аммо Шириннинг кўз дунёсина бутун бошқа,
20 ой-да эмас, кун-да эмас, Шириннинггина хаёлиндаги
бир жисми латифдурки, анинг Шириндан бошқа киши
тавсифга қалами ожиз қола. Юсуф ҳамон сезмий. Ши-
рин ўзин боса олмагач, «тўп» этди-да, ариқчадан сек-
раб ўтуб, Юсуф қаршусина ўтуб, тик муҳаббат била
бир қаради.

Хатни кимдан берув авҳомига мағруқ ўлуб бутун
руҳсиз бўлуб кетган Юсуфнинг қулоғига ҳали ҳеч бир
нарса овози эшитилмий эди. Нечундир бу тўп этган
овоз тезгина қалбига таъсири кетди. Бир сўчиди, ле-
кин дунёда энг муҳим тилаги, энг суйган жононасин
30 биргина кўрув хаёлинда бир умиди минг умидсиз бў-
луб юрган жисмнинг руҳи мана сўзлашмай, кўришмай,
кутмасдангина келуб қоршусинда тура. Лекин Юсуф
ҳамон илтифот этмий. Ширин ҳайрон бўла, мен ян-
глишдимми, бунинг суюклуси бошқа эканми, дий. Юсуф
илтифот қилмайди эмас. Бечора ҳар вақтда шулай,
Ширинни ўйлови эса филҳол шулай назарина кела эди.
Юсуф ўзин қучоғина деб отар, соатларча ўтуб ўзига
келгоч, ўзини ёки бир нарса устинда ёки ерда кўрур, на

Ширин бор, на бошқа. Мана бу ҳолларни одатга кируб қолдигиндан ўзини тўқтатувга уйротмиш. Бунида ўшал қаториндан ҳисоб этуб тура. Хаёл бошқа, ҳақиқат бошқа учундир, оқтуқ бир куч ила паришон ўлмиш хотирин йиғди-да, қошинда турган Ширинни сезди. Кўпчиди-да, ўзин Ширин оёғина «оҳ», деб отди. Ширин-да хаёл остинда йўқолган эди, топулди, эгулди, Юсуфнинг мискин бошиндан кўтарди, кўксина олди. Юсуф ўлган, кўзи бутун ёпуқ, нафасини-да кируб-чиққонин сезуб бўлмай, юзи-да оз оқарган.

Ширин ортуқроқ асира бўлгангадир, юраги ҳеч сезмади, ҳамон юзин силаб, секин-секин қулоғина «Юсуф афанди», «Юсуф афанди», деб қичқира, яна ошиғуб атрофга қарий, «Аброр борми?» деб, яна қичқира, юзларин кўкрагина боса, кўзидан ёш-да тўхталмайди. Минутлардан сўнг ўзина келуб, кўзин очуб, ўзини етувиндан ҳеч бир вақт умид қилмагон суюклиси Ширин қўйнинда кўргач, Юсуф ҳамон ўзидан кетайди. Лекин баҳарҳол қўлларин ёзуб, дилу жони аввалдан Шириннинг бўйнина ташлаб: «Жоним Ширин, ўнғумми, хаёлимми, жоним»,— дий. Кўзин тикуб қорий, ўзин тўхтата олмай, йиғлий, «оҳ» дий, оғзина ҳеч бир сўз келмай, Ширин-да ҳамон юзин силаб, рўмолчасин олуб, кўз ёшларин ортуб: «Жоним Юсуф афанди, хаёл эмас, ҳақиқат, кўзингни оч! Фурсат ғанимат, йўл устиндабиза, жоним, тур, юракдаги дардингни айт»,— дий. Юсуф йўл усти овозини эшитгоч, сочрий, ўзина кела. Яна Ширин оёғина ўзин тошлий, ўпа, йиғлий...

II

Аброр Шириннинг сўзлариндан бутун умидланган. Энди бир илож этуб рафиқаси Солиҳани айблаб йўқотмоқчи. Лекин на чора, Солиҳадан айбларлик ҳеч бир гуноҳ-да ўтмай. Йўқ нарсаларни баҳона этуб, сўнг уруша. Солиҳа ҳеч қотушмай, ҳамон яхши муомалаларда бўла. Солиҳанинг бу тадбирларина неча тарафдандир сабаблар бор. Биринчи тарафдан, амак қизи бўла, ик-

кинчи тарафдан, суюви-да бор, учинчи тарафдан, бир оз ўқиган, турмушда шундоқ аччиқ-сучуклар бўлуб турувин била эди. Тўртинчисиндан-да, ортуқроқ, яқин орадагина бир йўл шундоғ ҳолларға баҳоначиликға тушуб қолувиндан, Ширин тўғрисида бўлмаса ҳам бошқача бир ҳаёл сезгани-чун. Аброр яқиндан бери сўз орасинда: «Сени менга аввалдан-да керагинг йўқ эди, ҳозирда ҳам шундоғ, мен сендан ажралсам, ҳеч ўқунмайман, балки шодланаман. Шул кунни ҳамиша кутарман!»— дер эди. Мана бу сўзлар, албатта, ҳар қандоқ ақлсиз бир сабийнинг-да ҳаёлина Аброрнинг бир суюклуга гирифтор ўлдиғин келтирур. Солиҳа ортуқ суйганидан бир хил қоттуқ сўзларина илтифот этмий, ҳамон ширин сўзлар била: «Жоним Аброр, мен сенга умрлик ипдош, сирдошмен. Мен сени сендан ортуқ суюм. Суювчига суюклуни қоттуқ сўзи ўтмийдир. Балки шакар кибиқ тотловдурур. Сен бўш ҳаёл қилма. Мен ҳеч бир вақт сендан ажралмам. Майли, сени мендан бошқа суюклувинг бўлса, мен они бир-да қизғонмийман. Хоҳласанг, келтур. Мен хизматдан-да қўл тортмиймен»,— дер эди. Бу сўзлар Аброрни тинчландурур, дейсизми? Йўқ, абжад ҳисобинча, бу калималарнинг ҳар бир ҳарфи бир заҳарли наштар каби боруб қадалур, жигарларин титар, қонларин қиздурур эди. Ҳамон чора ақтарур, ҳеч бир ҳисоб тополмайдур.

Аброрнинг ҳаёлинда Солиҳанинг жонина суиқасда йўқ эмас. Бу кўкрак саҳифасина тизмиш биринчи алифбосидир. Лекин уч ёшлар чамасиндағи Жамилахон исминда ширингина қизчаси бор. Мана шуни нима қила. Энди икковини ўлдирув яна қийин. Солиҳани ўлдурса, Жамилани қолдурса, албатта, ҳар кимда Аброрнинг ўзи ишлаганин очуқ била, балки Ширин Аброр одам ўлдирадурган, деб келмов эҳтимоли бор. Мана шунинг ўлдирурға халқ сезмийдурган бир ҳийлалар ахтарув учундир кўп-да ошуқмийдир, фурсат кутади. Ҳамон кута. Аброр доим кўчаларни пойлий, Шириннинг эшиги ёнина боруб, бўлмаган баҳоналар била қичқируб, йўқ кишилар номин тутуб чақира. Баъзан томларга-да чиқуб, йўқ иш учун Шириннинг томина яқин-

роқ келуб, «пўшт-пўшт» дий. Ширин мани овозимни эшутса қарар, деб ўйлий, лекин иш бутун аксинчадир. Абдорнинг номин ва овозин эшутган Ширин Абдорнинг кўзи тушмаса-да қочадир. Абдорга ўқумаганлиги энди зўр-зўр таъсирлар қила. Ўзи-ўзина дашном беруб: «Ҳой, бадбахт Абдор, ёшликда отанг ўқутган вақтда ўқимай, йўқ баҳоналарни қилуб қочдинг, бир ҳарф-да билолмай қолдунг! Мана бугун ўқув-ёзув қадри билинди. Агар хат билсанг эди, мундоғ саргардон бўлуб юрмай, бир хат ёзар эдинг-да, бировдан киргузар эдинг. 10 Андин ширин-ширин жавоб чиқар эди, ўқуб роҳатлар қилур эдинг. Иложи бўлса, бирор домла топуб, ҳозирдан-да ўқиш керак, на учун, бошқа одамга хат ёздурсанг, бу иш ошкора бўлади. Ундан кўра бир ғайрат қилуб ўқиш керак»,— дер эди. Лекин бу ғайратлар бори эҳтиёж ортуқ тушган вақтдагина, ўшал замон яна аввалги Абдор қолибина тушуб, ўқув қайда энди!

Абдор кўп ўйлади. Энди Ширин била иккинчи кўришув учун бир хат қилуб киргузмаса, ҳеч Ширин ўзича хат-да ёзмий, кўчага-да чиқмайдир. То ўзи ўқуб, 20 мулло бўлуб хат ёзгунча вақт ўтувиндангина эмас, бошқа бир тарафдан кишилар келуб, Ширинни сўраб олуб кетуб қўярлар. Ул вақт иш ўтган бўлур-да. «Мен Абдор била ваъдалашган эдим, мен анга борам», деб Ширин, албатта, айта олмийдир. Мана бу Абдорни кўпроқ қўрқитадир. Шунинг-чун юраги тошуқди-да, мадрасадаги муллабаччалардан бирорта мусофир қашшоқини топуб, беш-тўрт танга бермоқчи ва танбиҳлар қилмоқчи ва юракда бор муддаосин ёздуруб, Ширинга киргузмоқчи бўлувдан қўйди. Аммо бу ишни тездан 30 ишламийдир, чунки аввал ул муллани бошқа жойлардан-да суруштуруб, мусофирлигин хўп билуб, сўнгра кирмоқчи бўлуб, ишни жума кунига қўйди.

III

Юсуф Шириндан ажралган йўқ, руҳидан ажралган. Ҳеч бир нарса ошай олмий, уйқуси-да келмий, бир жойга борасида келмийдир... Ҳамон йиғлайдир. Хаёл қи-

- ла, ўйлий, ўйна етмийдир. Чунки бу ўзи мусофир, келуб турган жойи узоқ. Қариндош ҳамда жоҳил эски турмуш таъсиринда ваҳшиёна яшайдурган кишилардан ҳеч бир умид этарлик ўрун йўқ. Мана шунинг учундир бошидаги зўр фожиани, дилидаги ишқ ва дардини айтувға қўрқа, дедигимизча, алардан бир натижа умидида йўқ эмди. Ҳар кун келуб сўзлашуб, кулушуб ётадурган Юсуф ҳамон мадрасадан қайтмайди. Ул анда ёта, қариндошлари кучласалар-да бормайди. Шунинг
- 10 учундир кунлик емагини келтуруб бералар. Аларни ошайди, ўйлаюр, ўқувга бутун киришган ўйлаюр, шулайми?! Йўқ, иш бутун бошқа, аввал оқшомлиқни тузингина тотий, қолганин қой бир ерларга тўкуб ташлайди. Мана шунинг учун Юсуф кўз-қабоқлари бутун чўккан, ранглари сарғайган, овозлари-да ҳасталинқираган. Ҳамон Шириндан ажралган кундан бери солунган ётоқ йиғулмий, ҳужра бир мартаба-да шипирилмаган, чиқуб дарсини ноилож бир ўқуб келади, ҳамон ёта хаёл суради. Лекин ҳар кун уч-тўрт йўл тез-тез
- 20 боруб келадиган жойи бор бўлса, шубҳасиз, Ширин била учрашдиғи ул боғчадангина иборатдир. Демак, бечора Юсуф энди ўзидан бутун адашуб бошқа қолиб-агина тушуб қолган, тушмасинми энди!

- Отаси Абдурахмон — ўрта ҳол бир киши. Онаси ўлган. Ўгай она тарбиясиндагина ўсган. Энди ўгай онанинг баъзисина ўгай ўғулга муомаласи, қизғонуви ҳаркимга маълум. Хусусан, Абдурахмон сўз орасинда марҳума Салимани кўп мақтайди, оғзидан қўймайди. Сўз орасинда Сорага: «Сен Салимага қараганда бутун
- 30 бошқасан, онинг менга қилган итоат ва хизматларининг юздан бирисин-да адо қила олмайсен. Салимадек муҳаббатлик, итоатлик рафиқа дунёга биргина келган экан. Нечукдир, андан бўлган Юсуфга қара! Қандай чиройлик, мулойим, хушхўй. Ҳалимага қара, онанинг тарбиясиндандир, ҳар бир ишни сендан яхши ясайди. Сан буларданда гила кўтаруб уйронмайсан», дер эди. Мана бу сўзлар Соранинг юрагина ўтлар ёқадир. Юсуф ила Ҳалиманинг ҳеч бир йўл била айблаб Абдурахмонга хунук кўрсата олмайди. Салиманинг соғи-

нуб ва мақтовларин Абдурахмон юрагиндан йўқота олмай-дир. Ҳақиқатда Абдурахмон ҳеч вақт унута олмай-дир. На учун? Абдурахмон бошда ҳунарсиз, касбсиз, бизоатсиз, фақир бир киши эди. Салимани олув била Абдурахмон деб танулди. Нечук? Салима кўп оқила, собира ҳамда жамила бир аёл эди. Тунун-кунун кимларни чокларин тикуб, кирларин ювуб, демак, бунга ўхшаш хизматларни қилуб, уй ичиндаги бир хил рўзгорга масруф ўладурган енгил нарсаларни бутун ўзи оладир. Абдурахмон бори ишлаб топган оқчасиндан баъзи вақтгина сарф эта. Бўлмаса, бутун Салимага топширув эди. Салима андоқ баъзи аёлларга ўхшаш ҳайитдан бошқа вақтларда кийинув, безанувларга мубтало эмас. 10
 Ҳайитларда-да соддагина либослар киядир. Давлатли бўлгач, кийинув, безанув қочмий турадирган махсус, тан сиҳатлик, ширин турмушлар бўлсин, деб бу сўзгина саботда эта олур эди. Ёш ҳолинда ташлаб, баъзи вақтлар Абдурахмон узоқ бир мамлакатларга-да кетар, ойлаб, баъзан йиллаб-да қолган вақтлари бор. Шунда-да Салима ҳеч қизғонмийди, ўзгармийдир. Бутун иффат, 20
 номус ичинда сув болиғи кибиқ роҳатлануб суза, ҳеч бир ерга бормий, ҳатто ота-онасига-да сийрак, зарур вақтлариндагина бора. Ширин Юсуф, шакар Ҳалимаси била овунуб, қувонуб ўлтира. Бир эрча болаларин тарбиялаб, Абдурахмон ўрнин йўқотмий тура эди. Хотун дунёсинда-да шулай иффат, номус, ғайрат, шижоат, арслон масалли аёллар бўлган. Мана, Салима-да шулар жумласиндан бўлуб, оз фурсатда Абдурахмоннинг бу кунги давлатга етушдирган эди. Лекин «Яхшини ёшин қизғона» мақоли каби Абдурахмонни эндигина 30
 инсон синфига қўшуб, роҳатин кўрай деганда, умри вафо қилмай, Юсуф ва Ҳалимасин ёдгор қолдуруб, ўзи дорилфанодан дорилбақога риҳлат этмиш эди. Мана шунинг учунки, бечора Абдурахмоннинг хаёлидан бир нафас йироқ кетмай-дир эди. Сора эса энди бутун бошқа. Нафс озуғи, безанув, ясанув маразига бутун мубтало, қисқаси, хотун дунёсининг нафсонин синфиндаги аёллардан биридир.

Мана шунинг учундир ҳар бир ишни охирин сезув-

- чи, андиша ва хаёл била одим ташловчи Салиманинг бош муҳаббатликина тарбиясинда ўсмиш зийрак Юсуф-да Соранинг ҳолин ўйлий, шафқатсизликларин, балки бутун қизғончиқ ва душманликларин хаёлина келтургач, уйна қайтуб, бу ишларнинг тўғрисида маслаҳат этувни-да фойдасиз топадир. Балки ўгай онага бу ишлар бир қувватликина қурол бўлуб қолувин ўйлий-да, ундан умиди узула. Отасина хат-патда ёзмоқчи бўла, нечундир андан-да умидсизланадир. Биргина суюклуб, ҳасраткаш, сирдош Ҳалимасина бу дардларин айта оладир. Чунки икковлари онадан ёшгина қолуб ўсгангами, ўгай онанинг шафқатсизликлари буларнинг орасиндаги муҳаббатларни қоттуқгина ўрнашдирган, ҳеч вақт бир-бирларидан ажралмийдир. Ҳар дард-ҳасратлари бўлса, бирга бўлушуб, бурчаклардагина бирга йиғлашур, юпонур, бир-бирин бир-бири алдаб кўнгулларин кўтаришурлар эди. Лекин Ҳалима энди ҳали ўзи қиз бола ҳамда буниси-да кўп эътиборга кирмаганда, узоқ бир шаҳардан туруб нимани ишлай оладир.
- 20 Мана булари ақлдан оздира, умидсизландира, уйна борувга юраги бирда қизиқмийдир. Шунинг учун йиғлий, қайғура, жуда тўлуб кетгач, ҳалиги боқчага бора, Ширин босуб турган изларин ўпар. «Жавоб берди», деган сўзни Ҳасан сарқордан эшитган бўлса ҳам ҳамон юраги қонмайди. «Йўқ», деса нима қиламан, деган ўйлар юрагина ўт ёқуб юборадир. Энди ман отаси, онасига қараб турмай, бирор одамга айтуб киргузай ёки бирорта хат-пат қилуб киргузуб-да кўрай-чи, шояд бир жавоб олсам ҳамда яна бир кўруб сўзлашсам, деди-да, ўрнидан туруб, кўчага чиқди. Кимга борсун энди. Масжиддаги муллаларга кўнгли ишонмайди. На учун, муллалар шўх бўлалар. Мани кўюб, ўзлари топишуб кетмасун ваҳми қўймайдир. Уйлаб-ўйлаб охири Саидхон олдига борай, дер. На учунки, ул хийла ақллик, боадаб ҳамда Юсуфнинг энг қалин ошноси ҳам. Маслаҳат қилурман, қани ул нима жавоб берур деди-да, Саидхон қошина йўналди. Агар Саидхон гирифторлигин сезса борар эди. Мошолло! Ё ўзини, ё Саидхонни ўлдирар, ё бир балога қадар эди. Бу

гарафда Саидхон айрилгандан бери ҳаракатда, уй бе-
 замак, дастархон солмоқ, ўзини-да тузатмоқ, демак,
 аввалги ҳаракатинда давом эта. «На учун?» дейсизми?
 Бугунда уй хилват бўлган эди. Ҳамон бугун Ҳалимахо-
 ним келалар, икки суюк бу иккинчи кўришувда энди
 бутун комил сўйлашуб, сўйлашуб ҳамда бир-бирларига
 аҳдномалар ёзушуб, имзо чекалар-да, қаю тариқа била
 бу муҳаббатларин ҳамда бир-бирларига борувга сами-
 мий рафторликларин борлигин Абдурахмонга бўлмаса
 ҳам Юсуфга билдиралар. Нечук Юсуф афанди сўз 10
 орасинда: «Биродарим Саидхон, сиз мани ўз маслаки-
 ма мувофиқ, гўё мани ўзум кибиқ бир туғушмасак-да
 туғушгандан ортуқ кўраман. Энди сиз манга чин би-
 родар бўламан, десангиз бир вақтда сизга бир сўз ва
 илтимос қиламан. Албатта, йўқ демассиз»,— деган эди.
 Лекин кўп вақтлар алдаб, зўрлаб сўраганда: «Йўқ,
 биродар, ҳали айтувга вақт эмас, ман ўзум айтаман»,—
 деб қўя эди. Гарчи Саидхон бошқа ўйларга-да чўмуб
 кета эди. Лекин ул, албатта, мани ҳамширамни сўраб,
 ўз ҳамширасини манга берадигандир-да, деб юракдан 20
 ўтказуб қўяр эди. Мана, энди бу тарафдан Ҳалимахо-
 нум-да ортуқ безанган, Саидхонни қошина келмакда.
 На қилсун, энди ҳамма эшиқ олдиндан ўтмакка маж-
 бур-да эди. Не кўзи била кўрсун, энди олдинда Ҳай-
 дарбой-да кетуб бора эди. Лекин Саидхон қошина бо-
 рувдан ҳали бутун беҳабар, бу ҳам ортиндан бормоқда.
 Саидхон эшиги олдина боргунча Ҳайдарбойда орқаси-
 на боқмий-да, хаёлга чўмуб борадир.

Ҳалимаҳонум эса ҳамон Ҳайдарбойни аввалда қил- 30
 ган сотқун муомалаларин ўйлаб борадир.

Ҳайдарбой Саидхон эшигина келуб тўхтагач, Ҳали-
 ма бутун обдарадин кўнгилдан бир ўткарди. Лекин
 Ҳайдарбойнинг сезувиндан қўрқди. На бўлса бўлур,
 ортуқ бир матонат, тўзум била тўғри Ҳайдарбойни бо-
 суб ўтуб, кирди-кетди.

Ҳайдарбой недин билсин? Ҳалимаҳонум Ҳайдарбой
 қўлиндан ажралғондан сўнг кўчага чиқди эса бошқа
 ёпқуч тута эди. Ҳайдарбой Саидхоннинг ҳамшираси
 ёки бирор қўшни қизи деб қўйди-да, йўл беруб турди.

Оқтуқ чидам била кутуб турган Саидхон суюклусини эркитарлик бир шодлиғ била қарши олди. Лекин Ҳалимахонимнинг юзиндағи бир оз қўрқув ва дил кўзинда ёш асари борлиғиндан ақлдан озарлик қўрқуб бўйниндан қучуб: «Азизам, суюклум, не ҳодиса бўлди?! Юзингда...»